

UOT-811.11-112

Səhifə: 88-92

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.2.88>

Baturə Əliyeva
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu,
böyük elmi işçisi

AZƏRBAYCAN VƏ İTALYAN DİLLƏRİNDƏ TERMINLƏRİN YARANMASINDA NEOLOGİZMLƏRİN ROLU

XÜLASƏ

Məqalədə İtalyan və Azərbaycan dillərində işlənən terminlərdən bəhs edilir. Hər iki dildə terminlərin əmələgəlmə yolları qıscaca şərh olunur. Bu məqalədə terminlərin hər iki dilin leksikonunda mühüm yer tutduğu bildirilir. Qeyd olunur ki, terminlər elmi nöqteyi-nəzərdən müqayisəli şəkildə istifadə olunur. Məqalədə Azərbaycan və İtaliya müəlliflərinə məxsus elmi mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Bu məqalədə istifadə olunan bütün materiallar etibarlı elmi mənbələrə istinad edir. Məqalədə müxtəlif internet resurslarına da istinad edilmişdir.

Açar sözlər: *terminlər, söz, leksika, neologizmlər, söz yaradıcılığı*

Giriş: Hər bir xalqın varlığı onun zəngin dilinin olması ilə müəyyən olunur. Dilin ən üst səviyyəsində ədəbi dil dayanır. Deyə bilirik ki, ümumxalq dilinin cıllanmış, müəyyən normalara salınmış qoluna ədəbi dil deyilir. Ədəbi dil ictimai müəssisə və idarələrdə, nəşriyyat və mətbuatda, kino və teatrlarda, radio və televizorda və s. istifadə olunan dildir. Ədəbi dilin zənginləşməyi müxtəlif vasitələrlə olur: yeni sözlərin (neologizmlərin) yaranması, alınma sözlər hesabına, söz yaradıcılığı nəticəsində və s. Bu dil cəmiyyətin mədəni tələbatı əsasında və müəyyən zərurət nəticəsində şifahi yolla yaranır [1,s.11]. Azərbaycan ədəbi dili ümumxalq dili əsasında şifahi formada təşəkkül tapmağa başlamışdır. Normativlik ədəbi dildə başlıca şərtidir. Ədəbi dilin normaları dilin bütün sahələrinə aid olur; məsələn: dildə 1) fonetik normalar; 2) orfoepik normalar; 3) orfoqrafik normalar; 4) qrammatik normalar; 5) üslubi normalar; 6) semantik normalar; 7) leksik normalar və s. olur [1,s.19]

Ədəbi dilin hamı üçün aydın və ümumi olması onun əsas əlamətlərini təşkil edir. Ədəbi dil mədəni və tarixi hadisədir. Bu dil cəmiyyətin mədəni tələbatı əsasında və müəyyən zərurət nəticəsində şifahi yolla yaranır [2,s.21]. Ədəbi dilin fəvqündə söz məfhumu dayanır. Sözlər isə ünsiyyət zamanı insanların öz fikrini çatdırdığı cümlələr vasitəsilə ifadə edilir. Sözsüz müəyyən bir cümləni təsəvvür etmək mümkün deyil və sözlər də cümlələr kimi dilin əsas vahidləri hesab olunur. [3,s.11]. Hər bir söz müəyyən morfoloji quruluşa və qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir, leksik mənası olur. Məşhur rus dilçisi A.İ.Smirnitski yazır: “Söz həm leksika sahəsində (lüğət tərkibində), həm də qrammatika sahəsində (qrammatik quruluşda) zəruri vahid kimi çıxış edir, buna görə də söz, ümumən, dilin əsas vahidi kimi qəbul edilməlidir” [4, s. 20].

Bildiyimiz kimi dil həmin dildə danışan xalqın gündəlik yaşam tərzi, cəmiyyətdə baş verən proseslər, elmi texniki inkişafın səviyyəsindən asılı olaraq daim yenilənir inkişaf edir. Nəticədə bu proseslər dilin leksikasında həyatın tələblərini ödəyə bilən, müasir həyatla səsleşən yeni sözlərin (leksemlərin) yaranmasına səbəb olur. Dildə meydana gələn yeni sözlər **neologizmlər** (yunanca neos – yeni, loqos – təlim və yaxud anlayış) adlanır (9, s.69). Dilçilik ədəbiyyatlarında neologizmlər və onların xüsusiyyətləri müxtəlif cür qruplaşdırılır. Dilimizdə işlənən yeni sözlər əsasən aşağıdakı növlərə bölünür:

- 1.Leksik neologizmlər
- 2.Semantik neologizmlər

Leksik neologizmlər dildə mövcud olan sözlərin yeni mənada işlənməsi nəticəsində yaranır. Leksik neologizmlərə elə sözlər aiddir ki, onların yeniliyi ilk növbədə onların aid

olduğu formada əmələ gəlir. Məsələn: *planetologiya, spartakiada, universitet, numerologiya, və s.* [5,s.263-264]

Semantik neologizmlər mənası yeni olan sözlərdir və bu cür neologizmlər dildə mövcud olan sözlərin yeni mənada işlədilməsi nəticəsində əmələ gəlir.[6,s.95]

Neologizmlərin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar dildə yaranır bir müddət təzəliyini qoruyur, lakin zaman keçdikcə hamı tərəfindən anlaşılaraq, adi ümumişlək sözlərə çevrilir və nəticə etibarilə neologizmliyini itirir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi dildə neologizmlər elm və texnikanın inkişafı, cəmiyyətdə baş verən proseslər, mədəniyyət və musiqi sahələrində gedən inkişaf və s səbəblərdən meydana gəlir. [9,s.263]. Bu səbəblərdən də demək olar ki, neologizmlərin əksəriyyətini müxtəlif elm və peşə sahələri ilə bağlı olan terminlər təşkil edir. Neologizmlər terminlərin yaranmasında baza rolunu oynayır. Məsələn :aşağıdakı neologizmlərə nəzər salsaq görürük ki, dilimizdə internet və sosial şəbəkələrə aid olan çoxlu terminlər məhz onların əsasında yaranıb:

İnternetə aid olan neologizmlər: *internet, sosial şəbəkə, quql(google), YAHOO, RAMBLER, YANDEX, modem, blogger, instaqram, vatsap, vebinar, feysbuk, virtual, tviter,odnoklasnik, tik-toker, tvit atmaq, status, post, vayner, adapter, blutuz, prosessor, vebserver,domen, aypəd, planşet, smart-kart, 3-D, 4-D,portal, kursiv, yutuber,virtual, vebinar, instaqram, tviter,tik-tok. Tik-toker, YAHOO, RAMBLER, YANDEX, modem, smartfon, kibertəhlükəsizlik, blutuz, haker, spamer,portal,bloger, internet trafikı, domen, çipli dial ap, və s.*

İqtisadiyyata aid olan neologizmlər : *tender, trend-yol, brend, interaktiv marketing, kargo, merçendayzer ekspeditor,brend, bonus, hipermarket, Mol, şopping, şop, menecer,biznes ledi, biznesmen, logistika,barter,tender,alt sistem devalvasiya,E-manat, Milli Ön, mikrotacir, nanotexnologiya, SIVI, merçendayzer,bonus,cekpot, yatırım, alt sistem, çarter, elektron ticarət, kredit, kreditor, taksit kart, məşğulluq idarəsi, monitoring və s.* [7,s 749]

Rabitə və informasiya texnologiyalarına aid neologizmlər: *kargo, flaşmob, slayd, vindovs, skrin, selfi, monopod, selfi çubuğu, Bakcel, Narmobile (Narmobayl), rouminq, meynfreym, fotoskop, prays vərəqə, marketbath, POS –terminal, lototron, şəxsi kabinet, antivirus, yuzer, printer, no-frost, rəqəmsal, elektronlaşdırma, bankomat, neo-frost, drayver, blutuzlu qulaqcıq və s.* [7, s 749]

Siyasətə aid olan neologizmlər: *spiker, Vitse-prezident, milli kimlik, kompromat, kompromis, , başqan, blitz-savaş, blitz-zəfər, triller, flaqman, fiasko, hakim partiya, liberal, qeyri-hökumət təşkilatı, klan, sağçı, revanş,evakuasiya, referendum, təxliyə, geosiyasi, şəffaf seçki, ombudsman və s.*

Təhsillə bağlı neologizmlər; *e-dərslük, PDF, Kurrikulum, magistratura, bakalavr, zoom (zum- onlayn konfrans və ya dərslə qoşulmaq üçün xüsusi proqram), inetraktiv dərslər, onlayn dərslər, pilot layihə, sillabus, summativ, tims proqram, elektron kabinet, elektron ərizə, magistr, distant təhsil və s.*

Dilçiliklə bağlı neologizmlər: *diskurs, hipermətn, xoronim, slənq (slang), koqnitivizm və s.*

KİV-də neologizmlər: *manşet, moderator, brifinq, sayt, admin, multimedia, reyting, rəqəmsal ,vətəndaş jurnalistikası, , netiket, tok-şou, mətbuat katibi, sözçü, rezonans, şou biznes, maqzin xəbərləri paparazzi, spontan, piyar, qara piyar, ağ piyar, kruiz bloqspot və s.*

Mədəniyyət və incəsənət sahəsi üzrə neologizmlər: *bəstəçi, yazar, multikulturalizm, debat, kinoman, favorit, art-biznes, cizgi film, masterklas, stəndap, mono tamaşa,imic, imic meyker, klip, dicey,etnocaz, transparan, topik pareo, sub mədəniyyət, pirat məhsulu və s* [7,s 750]

Tibb və kosmetologiyaya aid neologizmlər: *Çek-Ap, lazer, eqzimer lazer, darsonval, aleksandrit lazer, surroqat ana (daşıyıcı ana),breket,doppler, dopping, dopleroqrafiya, icbari sığorta, koronavirus, (Covid),liposaksiya, saturasiya, lipuçka, abdomina plastika, aqupunktura, bariatrik cərahiyyə, blefaroplastika, doğu, işıq dolğusu, botoks, şellaq,gel, haylayter, ombre, ozonoterapiya, otoplastika, antiperspirant, laproskopiya, skleroterapiya, bio revitalizasiya (kosm), filler (kosm), nano filler ,mezoterapiya, plazmalifting (kosm), və s*

Nəşriyyat və tərcüməyə aid neologizmlər: *reprint, laminasiya, əlifba, reali, əlifba tezlik, referat xülasə, referent tərcüməçi, bestseller, print, poliqrafiya, sürət çıxartma və s.*

Ekologiya üzrə neologizmlər : *meqapolis, ağıllı kənd, ekoloji terror, ekoloji mədəniyyət, meteohəssas və s*

İdman sahəsi üzrə neologizmlər : *penalti (11metrlik cərimə), qolkipər, derbi, transfer, topaz premyer liqası, sörfinq, Pilates, ekstrim, peynbol, kartinq, skeyt, dağçı, dağçılıq (alpinizm), Paralimpiya oyunları, bodibilding, sudoku və s. [7,s.751].*

Kulinariyaya aid neologizmlər: *şaurma , dönər, sendviç, fişburger, çizburger, çipsi, kartoşka fri, Sezar rollu, Sezar salata, pide, roll-lavaşa bükülü yemək növləri , lahmacun. Krab, Basdırma dönər, suşi və s.*

Dilimizdə işlənən neologizmlərin bir qismini də **qarışıq neologizmlər** təşkil edir. Bu qəbildən olan neologizmlər müxtəlif fəaliyyət sahələrinə aid olur. Azərbaycan dilində işlənən və müxtəlif sahələri əhatə edən neologizmlərə aşağıdakılar aiddir ; *amnistiya, qloballaşma, gender bərabərliyi, inteqrasiya, Asan xidmət, DOST mərkəzi, islamafobiya, çağrı mərkəzi, kворum, helikopter, zombi, punktir. teizm, eqo, zombiləşmə, qurum, infrastruktur, avialayner, toster, transgender, kempinq, terras, motel, flört, dispenser, premium, skaut, resurs, və s [7,s 752].*

Dünyanın zəngin dillərindən olan italyan dilində də neologizmlər özünə məxsus yer tutur. İtalyan dilçiləri **neoformazione (yeni fomaləşmə, anlam kəsb edən söz)** sözü ilə **neologismo (neologizm) sözlərini** bir-birindən fərqləndirir. Birinci məvhum yəni neoformazione müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlərdən yeni bir sözün əmələ gəlməsini bildirir: isim-fel, isim-sifət, sifət-isim və s. Biz bunun təzahürlərini söz yaradıcılığının müxtəlif növlərində görürük. Neologizmlər isə tam olaraq yeni söz və yeni anlayış ifadə edən sözlərdir.

İtalyan dilində işlənən neologizmlərin bir qismi **neologismi medici (tibb sahəsində işlənən yeni sözlər) və ya i termini di medicina (tibbi terminlər)** təşkil edir. Məsələn ; **nefrite (nəfrit), emorragia** (qanaxma), **rinoplastica** (burunda icra olunan plastik əməliyyat), **face lifting (üz liftinqi) və s. [9]**

Bildiyimiz kimi hər bir dildə olduğu kimi italyan dilində işlənən neologizmlər də müxtəlif sahələri əhatə edir. Bu neologizmlər işlənmə yerindən asılı olaraq təmin kimi də istifadə olunur. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. İ neologismi dell` ambito scientifico –tecnologico;(elm və texnologiya sahələrini əhatə edən neologizmlər)- Son illər texnika və texnologiyanın sürətli inkişafı italyan dilində yeni söz və terminlərin yaranmasına səbəb olub. Xüsusən də infomatika və telekommunikasiya ilə bağlı yeni sözlər (terminlər) işlənməyə başlamışdır; *computer (kompyuter), modem (modem), social network , influencer(influenser), post, copyright (kopirayt), blog (bloq), start up (start ap), trend, blogger və s. [8,s64].*

2. İ neologismi dell` ambito socio culturale; (sosial mədəni sferanı əhatə edən neologizmlər) Bu qəbildən olan sözlərlə yanaşı sosial həyatı əhatə edən bir çox yeni sözlər də meydana çıxmışdır ki, onlar həm texnika əsrinin həm də sosial həyatda baş verən dəyişikliklərin nəticəsində meydana gəlmişdir. Məsələn; italyan dilində sosial mediada fəal istifadə olunana *İl social burnout* temini sosial mediada həmişə aktiv olmağa çalışan, tükənməyinə, yorulmağına baxmayaraq soial hesabında (paylaşım və statuslarında) həmişə ön plana çıxmağa çalışan insanları bildirmək üçün istifadə olunur.[10] *Quiet party (sakit parti)* anlamında işlənən bu söz mizofonik (yəni yüksək səs və musiqini sevməyən) insanların sevimli sözüdür.[10]. Mədəni sahəyə aid olan neologizmlər isə əsasən musiqi incəsənət sahələrini əhatə edir. Məsələn: *breg dance (breq dans), meolmane (meloman yəni musiqini sevən insan) və s. [10]*

3. İ neologismi dell` ambito socio-politico; (sosial siyasi sahəni əhatə edən neologizmlər)- bu qəbildən olan neologizmlərə əsasən sarkazm kimi işlənən sözlər aiddir. Məsələn: *cyberjihadista sözünə* baxaq. Bu söz interneti əhatə edən *kiber* və mübarizliyi bildirən *cihad* sözlərinin birləşməsindən yaranıb. Əsas anlamda neologizm olaraq internet üzərindən manipulyasiyalar, hücumlar edən insanları bildirmək üçün işlənir.

4. *İ neologismi dell'ambito artistico-letterario; (ədəbi və yaradıcılıq sahələrini əhatə edən neologizmlər)*- Son zamanlar mədəniyyətin və incəsənətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq italyan dilində bir çox yeni söz və terminlər meydana gəlmişdir. Bir çox mədəniyyətlərin və incəsənətin qarşılıqlı inteqrasiyası bir-birinə təsiri müxtəlif mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır. Bu isə müxtəlif dillərə təsirsiz ötürmüşür. İtalyan dilində də bu proses özünü aktiv şəkildə göstərir. Məsələn: *Art aquarium* sözü yapon təsviri sənət növüdür və italyan incəsənətində son zamanlar geniş şəkildə istifadə olunur. Mənası yapon mədəniyyətinə aid olan söz olub suyun müxtəlif ətirlərin, rənglərin və musiqinin fonunda rəqsi anlamını ifadə edir.[10] *Danza tecnologica (hərfi mənada texnoloji rəqs)* müxtəlif texnoloji aparatların təsiri altında güclü səhnə effektləri ilə müşahidə olunan teatral rəqs mənasını daşıyır. Digər bir neologizm *discritico* neologizmdir. Bu söz isə əsasən ədəbi sferada istifadə olunur. Həmişə hər şeyə qarşı tənqidi mövqe tutan insan mənasında işlənir.[10]

Nəticə: Yuxarıda qeyd etdiyimiz nümunələrdən də aydın olur ki, italyan dilində terminlərin əksəriyyətini alınma və ya beynəlmiləl sözlər təşkil edir. Terminlər dilin lüğət tərkibində və zənginləşməyində özünəməxsus yer tutur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti”. Ziyəddin Məhərrəmov, Mustafa İsgəndərzadə, Bakı-2015
2. “Müasir Azərbaycan ədəbi dili”. Afad Qurbanov I cild AMEA - 2019
3. “Müasir Azərbaycan dili” (Leksika) II hissə Səlim Cəfərov Bakı Şərq-Qərb 2007.
4. Смирницкий А.И «Лексикология английского языка». Москва .Изда.во Литература на иностранных языка 1956, 214 с
5. “Müasir Azərbaycan dilinin leksikası” Həsərət Həsənov Bakı-2005, Nurlan nəşriyyatı
6. “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası” Buludxan Xəlilov. Bakı -2008 Nurlan nəş.
7. “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası” II kitab AMEA Nəsimi adına Dilçilik institutu. Bakı Zərdabi nəşriyyatı-2022
8. www.papirologia.it/ Isabella Bonatinin əsəri. “Tra composti i suffissi e neologismi” (“Neologizmlər, suffikslər və mürəkkəb sözlər arasında”)
9. www.il.libraio.it
10. www.treccani.it

Батура Алиева

Роль терминов в образовании неологизмов в азербайджанском и итальянском языках

Резюме

В статье рассматриваются термины, используемые в итальянском и азербайджанском языках. Кратко рассмотрены способы образования терминов в обоих языках. Сообщается, что термины занимают важное место в лексиконе обоих языков. Указывается, что большинство терминов, используемых в обоих языках, являются заимствованными. Описывается сравнительные выводы с научной точки зрения. В статье были использованы научные литературы Азербайджанских и итальянских авторов

Все используемые материалы в данной статье ссылаются на надёжные научные источники. В статье были использованы разные интернет ресурсы.

Ключевое слово: термины, слова, неологизмы словообразование.

Bamypa Aliyeva

*The role of terms in the creation of neologisms in the
Azerbaijani and Italian languages*

Summary

The article reviews terms used in Italian and Azerbaijani languages. The ways in which the Terms are formed in both languages are briefly reviewed .It is reported that the terms occupy an important place in the lexicon of both languages. It is pointed out that most of the terms used in both languages are loanwords .Their features of the terms are compared in scientific point of view. In the article were used linguistic books of azerbaijgian and italian authors

In the article were used linguistic books of azerbaijgian and italian authors. All the used materials reference to the reliable scientific sources. In this article were used the different internet resources.

Key words: terms, word, lexicon, neologisms, word formation

Çapa tövsiyə edən: AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

*Rəyçilər: fil.ü.f.d. Sədaqət Cumayeva
fil.e.d, dos. Lalə Qurbanova*